

A SZERELMI TÉMA VÖRÖSMARTY FIATALKORI KÖLTÉSZETÉBEN

1.

A szerelem a legtöbb ember életében konkrét és gyakorlati kérdés. Nem így a költészetben. Természetesen a költőknek is vannak szerelmei, mégpedig gyakran igen izgalmas, regényes szerelmei; s ugyanilyen magától értetődő, hogy a szerelmi költészet elsősorban ebből fakad. Gyakran azonban semmit – szinte semmit – nem tudunk a költők tényleges szerelmi életéről, műveikben ez a téma mégis alapvető fontosságot kap – magába foglalva az alkotó érzélemtudatának számos összetevőjét. Magába foglal másként megfogalmazhatatlan vágyakat, a képzelet csapongásait, tisztázatlan belső feszültségeket, félelmeket, lelki válságokat és az azokból kivezető út keresését.

Ilyen érzések kavarnak Csongor lelkében is, aki „elkapott levél”-nek érzi magát, „Kit süvöltve hord a szél”. Nyugalanságának forrása, hogy hiába járt be „Minden országot”, „Minden messze tartományt”, aki álmaiban él, „A dicsőt, az égi szépet / Semmi földön nem” találta. Eddigi tapasztalatai tehát csak az *üresség*, a *hiány* érzetét keltették benne. Ezért kel lelike minduntalan a „vágy szárnyára”, és sóvárog a *semmi* ellentétére – a *mindenre*, a *legtöbbre*, a személytelen *égi szépre*. Ezen a ponton a vágy céljának személytelensége kétségbevonhatatlan tény. Ennek és az ebből kibontakozó folyamatnak, amelyben Csongor szerelme személyessé válik – az elemzése nem tartozik azonban e tanulmány témakörébe. Az alábbiakban arra a kérdésre keresem a választ, hol és hogyan jelenik meg a szerelmi téma Vörösmarty fiatalkori költészetében, elsősorban 1832–33 előtti lírájában.

2.

Az ifjú Vörösmarty szerelmi életéről jóformán semmit sem tudunk: a fennmaradt adatok csak találgatásokra adnak módot.

Kis nemzetek tudományos életének jellegzetes gondja, hogy egy-egy nagy kisugárzású állásfoglalás hosszú időre lehetetlenül teszi bizonyos kérdések más megközelítését. Egy tízmillió név olvasóközönsége – például – nem tud egyidejűleg több irodalomtörténeti monográfiát fölvenni. Ennek eredményeként Gyulai Pál 1866-os *Vörösmarty-életrajza* nem csupán azt akadályozta meg évtizedekre, hogy valaki más erről a témáról monográfiát írjon; nem csupán egy meghatározott szemléletet tett hosszú időre uralkodóvá, de végérvényesen elzárta előlünk azokat a forrásokat is, amelyeket ő nem tudott, vagy nem akart fölhasználni. Nem lehet kétséges, hogy műve alaposabb és korszerűbb, mint amit a Vörösmarty-monográfia megírására ugyancsak pályázó Toldy Ferenc írhatott volna; mégis sajnálnunk kell, hogy a költő egykori barátja nem írta meg a maga művét, mivel így sok minden örökre rejtve marad abból, ami Toldy előtt ismert, illetve számára megismerhető volt, Gyulai viszont nem férhetett hozzá.¹ Így a *Vörösmarty-életrajza* adatai a mai napig megkerülhetetlenek maradtak. Hiába adott – Riedel és Schöpflin kezdeményezése után – Babits 1911-ben írott két nagy tanulmánya új lendületet a Vörösmarty-kutatásnak; s hiába gazdagították képünket Szerb Antal, Horváth János,

¹ Gyulai megbízatására és Toldy mellőzésére vonatkozólag lásd Stettner Györgyről szóló tanulmányomat: It 1975. 708.

Barta János, Tóth Dezső, Horváth Károly, Szauder József, Martinkó András² és mások kutatásai, az időközben eltűnt forrásokat nem sikerült megtalálni.

Tudomásunk szerint a hajdani kortársak közül egyedül Perczel Mór tartotta szükségesnek, hogy Gyulaival vitába szálljon.³ Állásfoglalása nem is volt eredménytelen: a *Vörösmarty életrajza* második kiadásába bekerült Perczel Etelka neve. Arra, hogy eredetileg ez is hiányzott, Gálos Rezső hívta föl a figyelmet 1955-ben,⁴ mindjárt kétségbe is vonva azt az addig tényként kezelt föltételezést, hogy Perczel Etelka a fiatal Vörösmarty egyetlen szerelme volt. Mivel álláspontját ma már kevesen ismerik, talán nem árt aláhúzni, hogy Gálos nem az Etelka-szerelme létezését tagadta, csak arra mutatott rá – amit a vele vitázó Horváth Károly sem zárt ki –, hogy más nők is szerepet játszhattak Vörösmarty Csajághy Laura megjelenése előtti szerelmi életében. Horváth Károly⁵ és a vitát 1957-es monográfiájában lényegében lezáró Tóth Dezső⁶ csak a Perczel kisasszony iránti szerelme jelentőségének tulajdonítanak Gálosnál sokkal nagyobb szerepet. Újabbban Martinkó András⁷ magától értetődő tényként ír arról, hogy a harmincas években Vörösmarty újabb szerelmet élt át, Fried István pedig az egyik szerelme hősnőjének az azonosítását is megkísérli.⁸

Talán a Perczel család, talán az özvegy Vörösmartyné iránti túlzó tisztelet lehetett az az ok, amiért Gyulai – műve első kiadásában – elhallgatta Etelka nevét. Az sem kizárt azonban, hogy nem is ismerte. Annyi bizonyos, hogy fennmaradt leveleiben Vörösmarty mindig igen homályosan fogalmazott.⁹ Vallomásszerű megnyilatkozásaiban is csak annyit árult el, hogy szerelmét Börzsönyből ismeri, a „déli völgyből”, hogy ez a szerelme reménytelen, hogy ő ezért sokat szenved. „Ötet nem átkozom, sőt áldom, mert általa fejtett ki minden érzeményem . . .” – írta egyik sokat idézett levelében,¹⁰ s ebben talán nem egészen véletlenül szerepel a „minden” jelző, ami ugyanúgy utalhat az Etelka iránti „érezmény” gazdagságára, mint az amellettt kifejlődött más jellegű érzelmekre. Sajnos, túl kevés Vörösmarty-levelé maradt fenn ahhoz, hogy merészebb következtetéseket vonhatnánk le belőlük. Tény viszont, hogy ezek nem csupán azt a fontosságot tanúsítják, amit az Etelka-szerelme 1825 őszén Vörösmarty életében betöltött, de időben elég szorosan körül is határolják ezt a fontosságot. Ugyanakkor a költői művek ismeretében elég nyilvánvaló, hogy az 1825-ben föllángoló tűz parazsa korábban gyulladt meg, és még soká izzott.

Perczel Mór 1868-as visszaemlékezései alapján Tóth Dezső és Horváth Károly¹¹ fölhívják a figyelmet arra, hogy a Perczel család tudott Vörösmarty érzelmeiről.¹² Ebben a vonatkozásban sem árt azonban az óvatosság. Ne feledjük, hogy az a Perczel Mór emlékezik itt közel fél századnyi távolságból, aki a görög szabadságharcról szólva (nem sokkal a kiegyezés után) szükségesnek tartja

²BABITS Mihály: *Esszék, tanulmányok*, Bp. 1978. I. 208–255. 1., RIEDL Frigyes egyetemi előadásai. Jegyezte és kiadta: CSONA Kálmán, Bp. 1905., SCHÖPFLIN Aladár: *Magyar írók*, Bp. 1917. 9–18., SZERB Antal: *Gondolatok a könyvtárban*, Bp. 1947., HORVÁTH János több műve, elsősorban: *Vörösmarty drámái*, Bp. 1969., BARTA János: több műve, elsősorban: *Klasszikusok nyomában*, Bp. 1976. 416–435., TÓTH Dezső: *Vörösmarty Mihály*, Bp. 1957., SZAUDER József több műve és utószava., HORVÁTH Károly: *A klasszikából a romantikába*, Bp. 1968., MARTINKÓ András: *Teremtő idők*, Bp. 1977. 121–221.

³Perczel Mór emlékezése a Vasárnapi Újság 1868. I., II. és III. számában jelent meg.

⁴GÁLOS Róbert: *Etelka*, It 1950. 4. szám 69–75.

⁵HORVÁTH Károly: *Vörösmarty szerelmi lírája*. It 1961. 1. szám 48–59.

⁶TÓTH Dezső: i. m.

⁷MARTINKÓ András: i. m.

⁸FRIED István: *Vörösmarty Mihály „fekete hölgy”-e*. ItK 1977. 370–378.

⁹Lásd: *Vörösmarty levelei a húszas években*. In: *Vörösmarty Mihály Összes művei*. Szerkeszti: HORVÁTH Károly és TÓTH Dezső (a továbbiakban: kk.) XVII. kötet.

¹⁰Kk. XVII. 98.

¹¹Perczel Mór i. m., TÓTH Dezső i. m. és HORVÁTH Károly i. m.

¹²Vörösmarty maga is utalt erre abban a levelében, amelyben börzsönyi szerelmének viselkedéséről Stettnernek beszámolt: „Kímélnek jelenlétemben” – írta 1825. szeptember 28-án –, de itt is kérdéses, mennyi ebben a képzelődés. Kk. XVII. 96. l.

hangsúlyozni a maga forradalmár voltát. Ilyen felfogás mellett természetesen nem meglepő, hogy büszke családjának Vörösmartyhoz fűződő kapcsolatára – még akkor is, ha szóhasználatában a forradalom inkább függetlenségi harcot, mintsem társadalomátalakítást jelent. Feltűnő az is, hogy miközben hosszan jellemzi édesapját és édesanyját,¹³ sőt néhány rokonukat is, Etelkáról – külsejéről, szokásairól, jelleméről, gondolkodásáról, érzelmeiről – egyetlen szava sincs; megelégszik annak közzétételével, hogy az „annyiszor és annyi alakban megénekelt Etelka szintén házunk lánya volt”.¹⁴ Pedig éppen a kritikus 1825-ös évben Perczel Mór már tizennégy éves volt, elég érzékeny és idős ahhoz, hogy észrevegye azt, ami egy kamazs fiú figyelmét aligha kerülhette el, s ami bizonyára nem lehetett sérelmes nővére. Az emlékező azonban ezt a kérdést kissé mellékesen említi, sokkal büszkébb arra a kilenc évre, amit Vörösmarty családjának kötelékében töltött, s aminek valóban igen sokat köszönhetett.

Perczel Mór három tényezőt emelt ki, amelyek Vörösmarty „költői lelke fejlődésére nagy és üdvös hatást gyakoroltak”.¹⁵ Mindenekelőtt édesanyja jóságát, érzelmi gazdagságát, a patriarkális szellemű otthon belső harmóniáját. Másodikként a ház gyakorlatias szellemét, édesapja hatását. Perczel Sándor kitűnő gazda, „az akkori nemesi osztályban a leggazdagabbak egyike volt, nem csupán a földbirtokaiknál fogva, hanem főleg azért, mi az arisztokráciában oly ritka tünemény, hogy tőkepénzes volt. Ezt ritka jó gazdálkodásának, rendtartásának, számításának s takarékoságának köszönhette . . .” Gondolkodását a mértéktartó konzervativizmus határozta meg: monarchikus hűsége, az „újításoktól” való viszolygása mellett igen komolyan vette az igazság eszméjét, s annak megsértése ellen kész volt tiltakozni – akár a magyarság jogait sértő kormányintézkedésekről, akár a jobbágyokkal való rossz bánásmódról volt szó.¹⁶ A harmadik kiemelt tényező a Perczel-házban talált „jeles és válogatott könyvtár”, amely magában foglalta „a német és francia irodalom minden jobb termékét”, valamint a legfontosabb lapokat, folyóiratokat, mindenekelőtt az Augsburger Allgemeine Zeitungot, „amely egy fél évszázadig járt” hozzájuk. Talán nem árt azonban arra sem fölhívni a figyelmet, hogy a „forradalmár” Perczel Mór – nem egészen megalapozottan – az arisztokráciába sorolja a maga családját, s aligha járunk messze az igazságtól, ha arra gondolunk, hogy szülei és testvérei is így ítélték meg társadalmi helyzetüket.

Nincs okunk kételkedni Perczel Mórnak abban az állításában, hogy az ifjú nevelő személyében egy „zárkózott s méla természetű”, igen tartózkodó, gátlásos, befelé forduló fiatalember került a házukba. A Perczel-házban élő Vörösmarty sokat adott az illemre, olyan volt, ahogy őt Gyulai idealizálta: „soha szájából egy tisztátalan szót, egy nemtelen hangot nem hallottam,¹⁷ soha egy aljas tettét, egy rossz érzését, egy gyanús eredetű vagy gonosz szándékú cselekedetét nem láttam. Nemhogy bűnököt, hibákat sem találtam benne . . .” – írja egykori tanítványa –, ugyanakkor „sokat tanult, olvasott, képezte magát az ügyvédi s a költői pályára és így ideje nagy részét önmagára fordította . . .”¹⁸ Hangsúlyozza – bizonyára okkal –, hogy „nevelői kötelességét” lelkiismeretesen teljesítette, mégis nyilvánvaló, hogy Vörösmarty – ahogy azt a gyermeki emlékezet megőrizte – sokszor tanítványaitól és a családtól elvonulva tanult és dolgozott. A borsönyi és bonyhádi Perczel-ház méreteinek, valamint a családtagok rendkívül nagy számának¹⁹ figyelembevételével ez a félrehúzóds egyáltalában nem lehetett könnyű.

A Perczel-ház patriarkális konzervativizmusa sokban félrevezethette egy lassan érő, nehezen tájékozódó fiatalember gondolkodását. Perczelné például úgy vezette a házat, hogy együtt font, gyertyát

¹³ HORVÁTH Károly is fölhívja rá a figyelmet a kk. I. kötetének jegyzeteiben.

¹⁴ PERCZEL Mór: i. m.

¹⁵ Uo.

¹⁶ PERCZEL Mór i. m.-ben mind a kettőre hoz példákat.

¹⁷ Egészen másként kell azonban a későbbi Vörösmartyt elképzelnünk. Gondoljunk csak a Fábíán Gábornak írt leveleiben észlelhető trágár hangra (kk. XVII. 255. l.), vagy híres káromkodó szokására. (Lásd: Bajza–Toldy levelezés, Bp. 1969. 478.)

¹⁸ PERCZEL Mór: i. m.

¹⁹ Perczel Sándornak és feleségének „huszonegy gyermeke, köztük tizennegy nagykort” ért volt.

öntött, vaját köpült, gyümölcsöt aszalt, ruhát foltozott a cselédeivel. Ez egyszerre jelentett egy népközi életformát és tökéletes magabiztosságot az úr–szolga viszonyban. Perczeléknek bizonyára igen ritkán volt szükségük arra, hogy a maguk társadalmi helyzetét erőszakkal érvényesítsék. Aki ebbe a rendbe beilleszkedett, teljesítette kötelességét, elvégezte a munkáját, az jó és igazságos bánásmódra számíthatott. Ez biztosította Vörösmarty nagyfokú szabadságát is, ezért érezhette ezt az egész rendet helyesnek; de nem kellett túlságosan érzékenynek lennie ahhoz, hogy észrevegye a maga helyzetének teljes bizonytalanságát. A nevelő – akár nemesi öntudattal „süllyedt” ide, mint Vörösmarty, akár alacsonyabb sorból emelkedett ebbe a társadalmi állásba – nem tartozott sem az urak, sem a szolgák közé. Ennek fölismerése nyilván erősen fokozta belső gátlásait, s egyúttal jelentős szerepet játszott a lázadó indulatok erjedései folyamatának megindulásában.

Vörösmarty beilleszkedését a Perczel-ház rendjébe nagyban elősegítették a magával hozott keresztény-katolikus eszmények. E szerint a Világ erkölcsi törvényekre épített Rendjét csak a Gonosz lázadása fenyegeti: aki viszont nem követ el bűnt, teljesíti kötelességét, annak előbb-utóbb célhoz kell jutnia, és el kell nyernie a Jöknak járó jutalmat. A nevelő legfőbb kötelessége, hogy példájával és szavaival egyaránt *erkölcsre* tanítson. Erre törekedett Vörösmarty a mindennapi gyakorlatban, ezt fogalmazta meg tanítványaihoz szóló költeményében,²⁰ ennek felelnek meg korai verseiben a moralista felütésű befejező sorok. A kötelességtudat vezérli Vörösmartyt – mint arra elsőként Babits rámutatott²¹ – azután is, hogy a *haza szolgálatának* igénye az erkölcsi nevelő szándék elé került. Ez a hangsúlyváltás igen korán, még a lázadó indulatának érlelődési állapotában, a Salamon-dráma első változatának befejezése és a *Zsigmond* írása körüli időszakban bekövetkezett.²² Ettől kezdve a kötelességtudat szabja meg Vörösmartynál az egyén viszonyát a közösséghez – és más egyénekhez –, ez készíti az embert áldozatok vállalására, hősiességre; ez mondatja – például – Etével a *Zalán futásában*: „erősödjék a nép: én elveszek érte”.²³

Az első megrendítő élmény Vörösmarty életében apja korai halála volt. Ez a végzetes esemény irányt szabott sorsának, és mélyen beleoltotta az élet végességének a gondolatát. A halál ettől kezdve állandóan foglalkoztatta képzeletét, sehogy sem tudta többé elfogadni azt a keresztény világképet, amely a teremtet világ véges szenvedéséiért az örök – égi – boldogságban ígért kárpótlást. Az ifjú költő úgy érezte, a halál lényege a mindennél fontosabb *életnek* a végérvényes lezárása; egy olyan folyamatnak a megszakadása, amely a múltban – a történelemben – szülőkön, ősökön keresztül messze követhető. Miután apja, akibe nehéz serdülő éveiben kapaszkodni szeretett volna, egyszerűen eltűnt a valóságos világból, szembe kellett néznie a nagy kérdéssel, mi van a halál után: valami elképzelhetetlenül szép, jó, boldog jövő vagy a sivár Semmi? Gyakran eljátszott a gondolattal, hogy a halál csak az álom egyik formája, a nem cselekvés és nem gondolkodás ideiglenes állapota, ahonnan *van* visszatérés a teljes értelmű létezésbe. Túlságosan gyakorlatias szellemű volt azonban ahhoz, hogy ne érzékelt volna az álom és valóság különbözőségét – még akkor is, amikor minden igyekezetével az álmok világába menekült. A halál ténye mindig mélyen megrendítette, nem is tudott másként gondolni, mint – ahogy Horváth János megfigyelte²⁴ – őszinte részvétellel.

Vörösmarty tudata apja halálához kötötte szép gyermekkorának végét; gondokkal, nyomorúsággal teli önálló életének a kezdetét. A tények ugyan nem egészen igazolják ezt, de a tényeket a külső szemlélő Gyulai Pál is figyelmen kívül hagyta.²⁵ Az irodalomtörténész Vörösmartyt követve látta úgy, hogy a család anyagi romlását az anya jó szíve és rossz gazdálkodása okozta. A valóságban azonban Vörösmartyék helyzetét az 1814–15-ös gyenge termés rendítette meg, s már az apát magával sodorta ezeknek az éveknek a súlyos gazdasági válsága. Mihály számára a kényelmes fehérvári diákélet még apja

²⁰ Volt tanítványaimhoz, kk. I.

²¹ BABITS Mihály: i. m.

²² Részletesen írtam erről Vörösmarty küzdelme a Salamon-témával cím alatt: ItK 1975. 554–571.

²³ Zalán futása II. ének. 389. sor. kk. IV. 83.

²⁴ Hivatkozik rá MARTINKÓ is: i. m. 174.

²⁵ Iskolájában német nyelvű fiúk voltak a legjobb tanulók.

életében befejeződött. Az érzékeny kamasz fiú ettől kezdve kényszerült a nevelő keserű kenyerére; ettől kezdve kellett idegen házakban, idegenekhez alkalmazkodva önmagát eltartania. Miután a fehérvári diákpajtásoktól és az ottani rokonságtól elszakadt, Pesten nem volt alkalma, hogy a társas-életbe beleszokjon. Egyrészt nem ért rá nevelői kötelességei miatt, másrészt a pesti piaristákhoz járó fiúk jelentős része német polgárok gyermeke volt, akik nem szívesen hívtak házukba magyarokat.²⁶

Perczelék börzsönyi otthonában – mélyen átérezve a nevelő bizonytalan helyzetét – természetesen megerősödött magányosság- és kiszolgáltatottságérzete. Csak abban a gondolatban találhatott menedéket, hogy származása alapján a „fent”-hez tartozik, és belső értékei mindenki másnál különböző tehetik. A nemességhez tartozás tudata mélyen élt Vörösmartyban. Ez egyszerre jelentette személyes kötődését az „ősi dicsőség” eszméjéhez, a birtokát veszített nemesi réteg öncsaló kisemmizettségérzetéhez, ahhoz az indokolatlan reménykedéshez, hogy a nemzeti jogok helyreállítása magával hozza majd az elszegényedés folyamatának a visszafordítását; és jelentette a nemeselek egyenlőségét hirdető „ősi alkotmány” érvényességébe vetett hitet, a tényleges vagyoni – társadalmi – különbségek alapvető fontosságának a lebecsülését. Az ifjú nevelő óriási gondja volt tehát, hogy le ne süllyedjen a nem nemeselek, a jogtalanok, a szolgák sorába. Így lett az emelkedés vagy süllyedés gondolatvilágának központi – hamarosan kozmikusá táguló – kérdésevé. Börzsönyben inkább kivonult a társasági életből, csakhogy az alantás cselédek közé ne keveredjék. Barátot és menedéket a két – nálánál jóval idősebb – bonyhádi pap, Egyed Antal és Teslér László – szellemének kiművelésére nagyon hasznos – társaságában keresett. Feszült – lázadó vágyakat érlelő – lelkiállapotában csak az hozott alapvető fordulatot, amikor 1822 őszén Görbön – Csehfalvy alispán házában – magához illő fiatalemberek pajtás-barátságára talált. Fölzabadtalan vetette magát a jókedvű fiatalok vidám társaságába: új hangon szólalt meg néhány kisebb versében és *Az elbúsult deák* című vígjátékában.

Görbő megtanította Vörösmartyt arra, hogy az élet lehet szép is, élvezhető is, hogy a való nem okvetlenül „jég”. A gyakorlati élettapasztalatok kiszélesítették világszemléletét, fölizzították korábbi politikai érdeklődését, és ugyanakkor csillapították lázadó indulatait. A világtrend nem látszott elviselhetetlennek. Azt, hogy ebben a rendben rá nincs szükség, hogy a magyar feudalizmus keretei között – teljesen függetlenül az „ősi” nemesi alkotmány érvényesülésétől vagy önkényes megsértésétől – neki rendkívül nehéz lesz megélhetéshez jutnia; ezeket az alapigazságokat a gyorsan elröppült görbői év után kellett megtanulnia. A nevelősködés nyilvánvalóan csak ideiglenes megoldás lehetett. A kérdés nem csupán az volt, hogy írjon legyen-e, a pesti irodalmi-kulturális központban éljen-e, avagy az ügyvédi pályát válassza. Noha családi kapcsolataival segítségével Székesfehérvárott talán nem indult volna esélytelenül a jogász-pályán; de az ugyancsak befolyásos rokonsággal rendelkező barátai, Stettner György és Fábíán Gábor példáiában látnia kellett az elhelyezkedés óriási nehézségeit. Aligha csupán szerelmének kimenetelére gondolt tehát, amikor 1825. szeptember 28-án Börzsönyből írt levelében kifakadt Stettnernek: „Meglett korú vagyok és semmi kilátásom . . .”²⁷ A következő másfél évben gondoljai tovább mélyültek, s egyáltalában nem alaptalanul kérdezte Fábíán Gábortól: „mit eszünk esztendőre?”²⁸ A „lent” mélyén az állati éhség kérdésével is szembe kellett néznie.

Közben költői világában az egyéni lét kérdései az embersors kérdéseivé mélyültek. Az emelkedés vagy süllyedés gondja ebben is központi szerepet kapott. Kiindulópontja a keresztény világkép hármasa – ég-föld-pokol – tagozódása, valamint a külső és belső küzdelem, a mennyei jó utáni vágy és a pokoli rossztól való félelem szembeállítása. Menny és pokol²⁹ ebben a főfogásban nem túlvilági szintek többé, hanem a földi lét lehetőségei. A halál és túlvilág kérdését úgy kapcsolta ki, hogy a felvilágosodott racionalizmus szellemében egyszerűen mellőzte Isten szerepét a világban; a Jó és Rossz

²⁶ GYULAI Pál: i. m. 22–23.

²⁷ Kk. XVII. 95.

²⁸ Kk. XVII. 166. – Fábíán Gábornak, Pest 15. Febr. 1827.

²⁹ Vö. MARTINKÓ András: A „Földi Menny” eszméje Vörösmarty életművében, i. m. 172–221. – Kitérő tanulmányában azonban vitathatóan tartom a pokoltól, pokolítól való félelem kérdéskörének a mellőzését.

küzdelmében a Kegyelem rovására megnövelte az ember – az Akarat, a Lét és a Tudat – lehetőségeit. Ágoston dualista világképe helyett, amelyben a Szentháromság, a hármaseség gondolata háttérbe szorult, mivel fölfogása szerint a lényeg az Isten időtlen és végtelen világának a különbözősége a térben és időben korlátozott teremtett világtól; Vörösmartynál az emberélet kerül középpontba. Az emberélet, amelynek alapvető ellentéte a szellem fölfelé, többre, szebbre, messzebbre, égire törekvése és a test bűnös, állati, lezülesztő vágyai között feszül. Az égre törő szellem a mennyei „magas boldogságra” tör, a testi embert viszont állandóan fenyegeti a pokoli szenvedés, a „kín, átok, ínség / Szemforgató mélységivel”.³⁰ Ebben a kozmikus távlatú kérdésvetetésben a megoldást a kettő között kell keresni: a földön. A földön, mert ott kell annak is élnie, akinek kérdéseiben mélyen benne foglaltatik az ágostoni gondolat: „nem az égbolt kérdéseit kutatom, nem csillagtávolságokat mérek, nem a föld nehézkedési viszonyai iránt érdeklődöm. Én vagyok kutatásaim tárgya, én . . . a lélek.”^{30/a}

A való – Vörösmarty fölfogásában – az „én” testi létezésének az a közege, amely fizikailag érzékelhető, amelyben a ráció – a józan ész – törvényei érvényesülnek. A lét alapkérdése a szellem testhez – és ezzel a valósághoz kötöttsége. Költészetének korai szakasza menekülés a való elől, s mivel e menekülés egyedüli lehetősége a nemlét; a való ellentétéként megjelenik az ideiglenes nemlét, az álom. Az álomban az „én” saját mélységeibe merül, belső lehetőségeibe száll alá, s vágyait egészében a képzelet síkjára helyezi. Görbő után Vörösmarty szemében a való megint szörnyűnek – „jégnek”, ridegnek, érzéketlennek – látszik, de a testi szükség „pokoli” fenyegetése oly erős és közvetlen, hogy előle nem menekülhet a rend illúziójába: lázadnia kell. A *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztői állásának elnyerése aztán a költő egész életét megváltoztatta: csökkentek szorongásai, nem érezte többé a menekülés kényszerét, magával ragadták a mindennapi gondok, a politikai-tudományos-irodalmi tevékenység. Széchenyi eszméinek és a pesti értelmiségi kör modern szellemének hatására lázadása kiteljesedett: régi világképnek roncsain egy új alakult ki. A harmincas évek Vörösmartyja minden fontosabb kérdésben más fölfogásban gondolkodott, mint az előző évtizedé. Vonatkozik ez természetesen a férfi–nő viszonyra is.

Aligha véletlen, hogy az Etelka-szerelme a Perczel kisasszonytól távol, Görbőn lobbant lángra, nem pedig Börzsönyben, ahol a ház legidősebb lánya nyilván anyja példája szerint vett részt a mindennapi munkában. E szerelme táplálója a fiatalember félszége élete első lányos társaságában; táplálója a bűnösnek – állatinak – minősített testi vágy; táplálója az elérhetetlen ideál utáni divatos sóvárgás. Stettner és Fábán újdonsült társaságában azt találta, hogy minden barátja látványosan szerelmes, mégpedig fájdalomosan, szenvedve, reménytelenül – akkor is, ha szerelme oly teljesen viszonzott, mint volt például Stettneré. Jól látta helyzetüket baráti körük egyetlen tagja, aki nem volt szerelmes. Találó gúnnyal írta Deák Ferenc: „a legelső leányt, mellynek külseje, társalkodása tetszető, hamar megszeretitek; mert szerelmesek voltatok már, mincképp előtte őtet láttátok volna. Nem magát a' Leányt szeretitek, hanem egy képet, melly tüzes képzelődések leleménye . . .”^{30/b} E sorok ugyan nem Vörösmarty, hanem Fábán Gábor érzelmeire és csalódására vonatkoznak, de azért az se kerülje ki a figyelmünket, hogy a levélíró a „ti költők” fogalmába nyilván hősünket is beleérti.

3.

Vörösmarty költőként későn érett be – mondjuk Petőfihez képest. Ennek tudatában is meglepő húsz-huszonkét éves korában írott verseiben az érzelmek hidegsége, fénytelen-sége, általánossága. Drámáiban ugyan gyakran idéz meg szerelmeseket, de szerelmi jelenetei főitűnően ügyetlenek, suták, gyakran egészen elképzelhetetlenek. Aki ezeket papírra vetette, nyilvánvalóan nem élt át hasonlót, sőt

³⁰ Vö. A búcsúzó jegyzeteivel (továbbiakban minden versnél a kk. jegyzeteire utalok az oldal-számokkal) kk. I. 618–619.

^{30/a} Idézi: BABITS Mihály: i. m. 486. l.

^{30/b} Deák Ferenc levele: Kehidán Július 6-án 1826. keltezésel. kk. XVII. 143.

még csak meg sem figyelt. Már a szerelmi téma legkorábbi földolgozásaiban megjelenik azonban a vágyott célnak az elérhetetlenségbe, a tündéri, égi távlatba helyezése, az álom és halál kapcsolata, valamint a korabeli szerelmi költészet közhelyei: a virág és a könny, gyötrellem, szenvedés, a forró vággyal szemben a hideg ígéret, a női kegyetlenség, csalfaság. Tisztán érvényesül a hagyományos fölfogás, amely a „tisztá érzelmeket” elválasztotta az „állati” és bűnös vágytól; amely egyik oldalon a Mária, az elérhetetlen, megközelíthetetlen Úrnő utáni felemelő sóvárgást, másikon az Éva, a könnyelmű, bűnös asszony iránti könnyen kielégíthető, de alantas, bűnbe taszító, „állati”, testi vágyat látta egymástól elválasztott emberi lehetőségként.

Éppen ezért érdemel bizonyos figyelmet a költő gátlásosságáról árulkodó *A hamis alvó* című vers.³¹ Olyan kép jelenik meg itt, ami később többször megkíséرتi a költőt: az alvó lányé, akinek a lírai „én” virágot ad és vallomást tesz, majd pedig „bátorsága” elnyeri jutalmát, mivel kiderül, hogy a lány csak színlelte az alvást, s örömmel fogadta közeledését. A lírai „én” titkaiba enged bepillantást az *Álom és való*,³² amelyben azt olvassuk, hogy álmai, a „csalfák, éjfélkor adták meg” ölének a kedvest, kinek „forró csókjait itta” tüze. A titkokat leplező sötétben vár szeretőjére – nem hiába – Rózsika;³³ s ismét alvó lánytól lop csókot Zsongor, a „szőke pásztor”.³⁴ Ezeket a képeket követi a fölismerés, hogy a könny és panasz csak részvétet fakaszthat, szerelmet nem; s kirobban az erotikus vágy:

O minf ohajtám gerjedő tüzemben,
Hogy benned oltsam lobbanásait;

Adj csókot, oh az elsőt életemben!³⁵

Türelmetlen csókra vágyik Gárdon is a *Hűség diadalmában*, de ő ugyanaz a férfitípus, mint a *Salamon királyban* Bátor, a *Zalán futásában* Ete: elsősorban „hős”, akinek a harc, a kötelesség fontosabb a szerelemnél. Szerelme, Jola úgyszintén az első megfogalmazása azoknak a nőknek – Jolánka, Hajna –, akik éppen a „hősi nagyságot”, a kötelességtudatot csodálják a férfiban, akit szeretnek. Közös vonásuk az is, hogy jellem és egyéniség nélkül jelennek meg a cselekményben, s alig tudunk róluk többet, mint hogy szeretnek és szeretettek. Jola annyira az ideák világában lebeg, hogy a szerelmi beteljesülést hozó halála szinte logikusan illeszkedik a történet valószínűtlen, álomszerű világába.

Görbő hatása igen határozottan érzékelhető Vörösmarty szerelmi költészetében: lírája személyesebb hangú lesz, s a lobogó érzélem föloldja, átmelegíti még a közhelyeket is. Pedig kimondatlan, „bátortalan szerelem”³⁶ ez, „csak szívében / Ég és forr a néma vallomás”. A *Helvilához*³⁷ szóló gyönyörű versben mégis először teljesedik ki Vörösmarty szerelmi költészete.

Még mindig sok a közhely – a virág, a lant, a hidegség –, de valami új – életszerű – is megjelenik. A szenvedést és álmodozást elnyomja a természetes vidámság, a pajkos közvetlenség. *Szebb az asszony, ha hamis*³⁸ – mondja, s ezúttal nem elérhetetlen messzeségben lebegő eszményképre gondol, hanem olyan nőre, akinek arcát „apró gerjedelmek tüzesítik” és „titkos édes vágyódások / Töltik el két szemét”. Noha az „asszony” nem jelent következetesen férjzett nőt Vörösmarty szótárában, itt mégis alighanem olyan valakiről van szó, aki tapasztalatból ismeri a szerelem gyönyöreit.³⁹

³¹ *A hamis alvó*. kk. I. 596.

³² *Álom és való*. kk. I. 598–599.

³³ *Szerelmesek*. kk. I. 606.

³⁴ *A hamis lányka*. kk. I. 653–654.

³⁵ *Jolához*. kk. I. 616–617.

³⁶ *A bátortalan szerelem*. kk. I. 652–653.

³⁷ *Helvilához*. kk. I. 642–646.

³⁸ *Szebb az asszony, ha hamis*. kk. I. 683.

³⁹ Nem sokkal ezután az *Ártatlan lányka* énekében a hervadásra gondoló virágzó lányról beszél a költő „E völgynek asszonya”-ként. kk. I. 683–684.

Az erotikum fölfedezése vezeti a költőt abba az irányba, hogy *A hitlen*⁴⁰ című versében a képzeletbeli „tündér”, illékony „égi szerelem” helyett azt ajánlja, amit az alkalom juttat. A görbői jókedv elkísérte Vörösmartyt Pestre is. Sajnos, nem tudjuk, hová lett az „a sok szerelmes vers”, amiről egyik gyermekkori barátjának írt 1824. augusztus 14-én.⁴¹ Talán a *Zalán futásának* szerelmi jeleneteire utalt, talán elveszett – megsemmisített – versekre. Annyi bizonyos, lírájában föltűnően sok szó esik halálról, féltésről, szenvedésről, búcsúról, megcsalatról, keserűségről. Mintha valami mesterkéeltséget, nehézkességet is fölfedezhetnének ekkoriban, például a *Csaba szerelmében*. Talán azért, mert e versnek mintha udvarló szerepet szánt volna, legalábbis erre utal magyarázkodása, hogy a különféle nevek alatt mindig ugyanarra a „lánykára” gondolt. Görbő hangulatát azonban – a szavaknak, gondolatoknak sokszor ellentmondva – néhány vers vidám ritmusa őrzi. A legföltűnőbbben a sokat idézett *Búcsúban* és a „déli lány” utáni vágyakozásról való *Álomban*.⁴² Eros sem alszik el többé: *A szép leány*⁴³ lírai „cselekménye” ugyan az álom, a káprázat szférájában játszódik, de a vágy – egy szép lányhoz simulni, mint a víz, meztelen testét csókolni, mint a „halfiak” – nagyon is valóságos. Ugyanakkor Etelkáról változatlanul csak közhelyeket tud mondani: „szelíd”, szép, „szeme bájt sugárzó”, ajka mosolygó, szava enyeltő, édes.

A *Zalán futásában* – a sokat emlegetett fürdőjelenet erotikus töltése ellenére – Hajna megjelenítése sem sokkal életszerűbb. Mindössze annyit tudunk róla, hogy szőke, kék szemű, húséges, odaadó, gyámolításra szoruló, önállótlán, egymaga nem tudna helytállni a viharos világban. Szerelme egyfajta kapaszkodás abba a biztonságba, amit a hős Ete ereje jelent. Maga Ete pedig a kötelességtudat és áldozatkészség mintaképe, akit Hajna szerelme – ölelése – sem tud visszatartani, hogy elrohanjon a Haza szolgálatára, ha a szükség úgy kívánja. Az újat ebben a szerelmi képletben a Délszaki tündér tragikus alakja hozza, aki hiába talpig férfi, hiába képes Hajna megmentésére; szerelmét nem tudja elnyerni, sorsa tehát az örök szenvedés, kielégítetlenség. Érdemes fölfigyelni rá, hogy a Délszaki tündér elfogadja a végzetet, nem lázad ellene – noha a lázadás gondolata ekkor már nem egészen idegen Vörösmartytól.

1825-ben – az idézett levelek gondolatmenetével összehangzóan – a szerelem sorskérdéssé nő: „Mennyet, poklot” nyit szívében – és gondolatvilágában. „Mennyet kell a földön is keresned, / Mennyet, a föld úgyis elveszendő, / Elveszendők akik rajta élnek” – mondja a *Földi Mennyben*.⁴⁴ Filozofikus gondolatai egyre gyakrabban vezetnek a halálhoz. Ez a témája a következő év legszebb versének (*Helvila halálán*) és a *Csák* bús, könnyes, fájdalmas történetének.⁴⁵ Ebben a közegben szólalt meg Vörösmarty talán első igazán, mélyen személyes vallomása. 1825. október 10-én arról panaszkodik *Börzsönyben*,⁴⁶ hogy olyan helyzetbe került, amikor az állatok szabadságát is irigyelni kell. Boldogtalanságában lázadó indulatoktól vezérelve kérdezi:

Most a nagyság minden érzetével
Egy kis sírgödörbe férjek-e?
Vágyamat mely éggel-földdel ére,
Most maroknyi por temesse be?

Ne feledjük: a *Zalán* sikert ízelet költője írja e sorokat; akit minden barátja-ismerőse, minden irodalmi tekintély nagyra becsül, csodál, és aki mégsem talál sehol semmi kilátást egzisztenciális kérdéseinek megoldására. Képelete elragadja: ő a kötelességét nagyszerűen teljesítő hős, akinek nagyszerűségét a

⁴⁰ A hitlen. kk. I. 684–685.

⁴¹ Levele Peőcz Károlyhoz – Pestre, Augusztus 14-én 1824. kk. XVII. 56–57.

⁴² Búcsú. kk. I. 686–688. és Álom. kk. I. 693–694.

⁴³ A szép leány. kk. I. 710–711.

⁴⁴ Földi Menny. kk. I. 727–729.

⁴⁵ Helvila halálán. kk. I. 729–732. és Csák. kk. I. 743–745.

⁴⁶ Börzsönybe. kk. I. 720–721.

más számára elérhetetlen lányka csodálja. Ha ez a lányka a gazdag Perczel kisasszony lenne, a házasság a „való” síkján juttatná révbe, nyugalmas életkörülmények közé. S ha a Hős képes a maga magasabb rendű világából leereszkedni egy földi szerelem mindennapiságába, miért ne kápráztathatná el Adél kisasszonyt – és a családot – a dicsőség fénye, ami a „nagyság minden érzetével” rendelkező költőre vár? – Mindebből persze Etelek semmit sem – vagy nagyon keveset – vett észre, s józan gondolkodású szüleivel együtt mélyen lebecsülte azt a távoli dicsőséget, ami végül mégis érdekessé teszi őt másfél évszázad távlatából is.

4.

Annak, hogy a szerelmi élményt igen nehéz kitapintani az ifjú Vörösmarty költészetében, mélyen fekvő oka van. Barta János alapvető jellegzetességként tárgyalja ezzel kapcsolatos megfigyeléseit: „Az én gondja helyére nála az az élmény lép, amelyet Horváth János nyomán egyetemes lírai részvétnek, vagy más szóval metafizikai világmélménynek nevezünk . . .”⁴⁷ Vörösmarty minden élményt és minden gondolatot az emberélet kitágult kérdéskörébe helyez, s egyúttal rögtön általánosít. Ha szerelemről beszél – személyes érzéseit az ember általános érzéseivé telíti, s a szerelem fogalomkörébe tömöríti azokat a konkrét cél nélküli – megfogalmazhatatlan – vágyakat, amelyeknek lényege a felemelkedés óhaja. A lét szörnyűségeivel, az embersors „állati” veszélyeivel, a biológiai és filozófiai Roszsal, a Bűn rémével és a Semmi, a halál, a megsemmisülés, elmúlás fenyegető kérdéseivel szembenező ember rettenetéből, a gondolat zsákutcájából úgy érzi, ki kell törnie, emelkednie, de magasabb rendű célját nem látja még, és érzelmi lázadását szerelemnek nevezi.

Minél több tápot kapott érzelmi lázadása mindennapi életének tapasztalataiból, annál fontosabbá vált költészetében a szerelem. Ez a fogalom az egyetlen elem, amit átmenthet gyermekkori világképéből. A szerelem a költői hagyományban mindig is a fölemelkedés gondolatához kötődött, de közel sem olyan határozott értelemben, mint Vörösmartynál, akinél a fölemelkedés nem csupán az adott helyzet elhagyását jelenti, de egyre inkább a megtagadást is. A fölemelkedés vágya kitörési vágygá válik; a kitörés pedig nem más, mint lázadás. Mielőtt a pesti értelmiségi körben és Széchenyi elképzeléseinek hatására a helyzettel való elégedetlenség a reformkori politikai-irodalmi életben kínálkozó szerepéhez vezette volna, elégedetlensége hatalmas belső feszültséget halmozott föl. Ennek okai között egyaránt számba vehetjük ki nem élt szexuális ösztöneit, magányosságát, a számára oly fontos társasélet hiányát, zárt életformáját és a nyugtalanító megélhetési gondokat.

A válság, amit 1825–26-ban átélt, s ami csak a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztői állásának elnyerése után kezdett enyhülni, bonyolult okokból volt tehát igen mély. 1827-ben szerelmi témájú lírai verset nem írt, a rendelésre készült *Eger*⁴⁸ szerelmi jeleneteiben kevés a személyesség, a töredék *Magyarvárból*⁴⁹ pedig nehéz biztos következtetéseket levonni, de inkább a filozofikus töltés látszik fontosabbnak. A „lánykának” „Jó szíve nincs”, „hamar is hervad”, mégis ő a gyenge sugár az „ezer arcú tarka jövődöbén”, szemben az ördöggel nősző, öreg boszorkánnyal, aki az „Elfáradt időhöz” tartozik.

A következő év sem hozott döntő fordulatot, noha a költő élete többé-kevésbé rendeződött. Változást mindössze annyiban figyelhetünk meg, hogy a lázadó indulat tüze hiányzik a szerelmi lírából. A hang hideg, személytelen; a lírai „én” kívülről állónak látszik. Néhány – a költő életében meg nem jelent – versben föltűnik Vörösmarty lázadó szelleme, de ezúttal nem az érzelmekben, hanem a modorban. „Finomabb körökben” – ahová barátainak retusáló szándéka oly egyértelműen sorolta, s ahová ő is számította magát, noha a valóságban nemegyszer átlépte határait – még beszédtemának is,

⁴⁷ BARTA János: i. m. 417.

⁴⁸ Az *Eger Kisfaludy Károly* „rendelésére” készült az 1828-as Aurórába. kk. V. 414–439.

⁴⁹ *Magyarvár*. kk. V. 382–404.

nemhogy versnek – illetlennek számított a „falu végi” „Sári lelkem” emlegetése. Sári lelkemé, akire azért vár a lírai „én”, mert „Jó a fekvés . . . Zöld ágyon”.⁵⁰ Megszokottabb és kedveltebb témája volt a kornak a „vendég katona” által cifra esküvésekkel elcsábított lány szomorú története.⁵¹ Vörösmarty földolgozásának érdekessége, hogy az elfonnyadó fiatalságot sirató mélabús gondolatot elnyomja a költő iróniája és a játékos, vidám hang. Ez a könnyed játékoság érvényesül az *Azt gondoltam* . . .⁵² című versében is. A hősnő itt is személytelen, a hangsúly a szerelmi csapdától a halálvágyig vezető gondolatsoron, és a szem szerepén van. A szem itt – és még sok más versben – úgy szerepel, mint ami rendkívül izgatja a költőt. A szem fogja föl a fényt, a világosságot;⁵³ a szem teszi lehetővé a látható valóság megismerését. Maga azonban a megismerhetőség határa, csak a külseje – színe, formája – tartozik a szép és rút való világába, mögötte titkok rejlenek, a személyiség földeríthetetlen titkai, ezért az, aki elmerül mélységeiben, ugyanúgy megszedül, mint aki a világmindenség magasságában szárnyal itt is talányokhoz jutott. A látszat és lényeg kérdéséhez vezet ez az út: aki más szemébe néz, csak a saját tükröképét látja ténylegesen, az „új világ” a mögött rejtőzik, s pusztán a szem segítségével felfedezhetetlen. S ez az új világ egy másik – az énen kívüli – személyiség; saját akarattal, önálló döntéssel arról, hogy a láthatatlan elméket elfogadja, viszonzozza, avagy elutasítja.

A töprengő hajlam a világ ellentmondásait emeli ki. Ez állítja szembe egymással *Andor és Ilus* „panaszait”.⁵⁴ A játékos forma ellenére mély kiábrándultság szól *Andor panaszból*. A földi-ég szerelem gondja helyett itt arról hallunk, hogy az egyik lány „ostoba / Más elcsalhatja”, a másik meg „agyafúrt / Megcsal szózatja”. „Ily gonosz világban”, ahol mindenki mindenkit megcsal, „igaz” szerelem nem létezik; ha pedig nem létezik, nem is jelenthet kiutat. Az itt megszólaltatott könnyelmű-szabados szellem akkor is Vörösmarty újabb lázadásának a jele, ha a lírai „én”-től igyekszik távolságot tartani: mégsem az ő személyes egyet nem értésével mondja a vers hőse:

Ne legyen soha is
Egyhez kötve szám:

Csókolkok, ölelek
Kettőt hármat is,
S ha ezek közt sincs jó,
Akárhányat is.

Ez az önmagában nem túl jelentős vers jó példája annak, hogyan válik Vörösmarty kiteljesedőbe levő lírai költészete egyre sokrétűbbé. Itt például nyilvánvaló a népdaldívat⁵⁵ hatása, egy fontosnak vélt költői szerep vállalása; a hang azonban azzal a „deákos” – könnyelmű, vidám, játékos – életszemlélettel cseng össze, amit – mindenekelőtt – *Az elbúsult deákból* ismerünk. Azt még feltételezni is nehéz, hogy Vörösmarty a saját meggyőződésével ellentétes gondolatokat írt volna le, hogy egy számára ellenszenves lírai szerepet vállalt volna; de a határozott cáfolat is a kezünkben van: *Hedvig* érett költői szépségű „profán legendá”-jában.⁵⁶ Itt ugyanis a játékosan megfogalmazott, pajkás történet keretében a költő egyértelműen a múlt legendás – ellenőrizhetetlen – világába utalja

⁵⁰ Szép az élet az erdőben. kk. II. 327–329.

⁵¹ Sír a szegény Pere. kk. II. 330–331.

⁵² Azt gondoltam. kk. II. 332.

⁵³ A szemről és a fény, a fényelvűség szerepéről lásd MARTINKÓ: i. m. (189. l.). Ott viszont nem tudom követni, amikor azt állítja: a „fény koncentrálja férfiban az értelem, nőben a szem”. A nő szem több más okból is izgatja Vörösmartyt, az értelmet pedig egyáltalában nem tartotta kizárólagosan férfi tulajdonságnak. Sőt, az Éj nagy kérdéseivel éppen Tünde értelme néz szembe, a fátyor titkaiban pedig Vilma értelme a cselekmény szinte egyedüli mozgatója.

⁵⁴ Andor panasza. kk. II. 341. és Ilus panasza. kk. II. 342.

⁵⁵ Vö. HORVÁTH János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. i. m.

⁵⁶ Hedvig. kk. II. 357–361. Vö. TÓTH Dezső: i. m. 169–170.

tökéletes, eszményi szerelmet. Nehéz lenne persze tisztán személyes vallomássá minősíteni ezt a szikrázó verset: nem az. Mégsem kerülheti el figyelmünket a költői kedély alapvető változása, noha a szerelmi témához megint rengeteg közhely tapad: a lírai „én” lánggal ég, majd elsorvad kedveséért, akinek a márvány szívéhez a folyóvízzel küld üzenetet.^{5 7} Lírájában a bölcselkedő hajlam kerül előtérbe. A szerelem és halál sokat emlegetett összefüggésében egyre jobban izgatja a mulandóság gondolata, mint az erotika. A legtöbb személyes motívum az idő múlásának és a mulasztások jóvátehetetlenségének gondolatkörébe kapcsolódik.

A korábbinál erősebben érvényesül a költő játékos szelleme. A játékoság a rejtőzködő szándék leplezője. A rejtőzködés okát pedig így fogalmazza meg az 1830-as *A tihanyi visszhangban*:^{5 8} „tanút nem szívél a szerelem”. A vers hősnőjének legértékesebb tulajdonsága, hogy „hallgat és szeret”. Amennyiben még mindig Etelka áll a háttérben, világos, hogy miért „nem szívél” e szerelem „tanút”. Annál nehezebben érthető, miért jó, hogy a szerelmes lány hallgat, mikor éppen fordítva lenne logikus. Lehet, hogy már valaki másnak szól az egyik – közhelyekben gazdag – töredékben a felkiáltás: „De te jövől, életre hozál veszni hagyottat”? – *A várakozó* panaszának jellegzetesen vörösmartys gondolatmenete arra vall, hogy a szerelem ekkoriban elsődlegesen bölcséleti kérdés. „Várakoztass” – szólítja föl a lírai „én” személytelen szerelmét – „te *csalárd* érzet szerzője, *keserv* a / Rosszra kinézőnek, jóra sóvárgónak *öröm!*”^{5 9} Nyilvánvaló, hogy a hangsúly itt az érzelmegcsaló jellegén van, azon a gondolaton, hogy a pesszimista (vagy a körülmények által pesszimizmusba kényszerített) csak keservet talál ugyanabban, amiben az optimista csupa örömet.

Mindezek után elég váratlan 1831 elején a sodró ritmusú, lobbanó hangulatú *Vágy* mélyen izzó erotikus sóvárgása, a türelmetlen sürgetés:

Mit késel, ó lányka
E szívre omolni?

Ah hagyd megizlelnem az édeni bájot,
Hagyd szívnom ez ajkat, ez isteni szájt.^{6 0}

A hangsúly akkor is a *testen* – nem pedig annak „édeni”, „isteni” jelzőjén – van, ha a filozófia sem hiányzik melőle:

A Messze jövendőt
Aggódva ne nézzed;
Hosszú örömökre
Mi kurta az élet!

Nézd nyomtalan a sebes
óra halad,
Elmúlt napokat soha
vissza nem ad.^{6 1}

Itt ismét alkalom kínálkozik arra a hiú játékra, hogy találgassuk: ki volt a vers műzsája? Etelka, avagy más? Annyi azonban bizonyos, hogy az itt megszólaltatott érzelm távolról sem éteri csupán; s célja sem az örök – égi – boldogság, hanem a pillanat múltó gyönyöre. A nem sokkal a *Vágy* után

^{5 7} A csermelyhez. kk. II. 361–362.

^{5 8} A tihanyi visszhang. kk. II. 389–390.

^{5 9} A várakozó. kk. II. 398–399. – Az én kiemeléseim. TTE

^{6 0} *Vágy*. kk. II. 414–415.

^{6 1} Uo.

keletkezett *Hívtelenre*⁶² című vers ugyan a halál feketeségébe utasítja a hűtlen kedvest; de *Az elzárkózott*⁶³ meglepően konkrét leírásaiban mintha egy személyesen átélt élmény tükröződne. A vers szavai ugyan arra utalnak, hogy a kedves „idegen”, a lírai történet csak képzeletbeli, és a beteljesülés óhajánál véget is ér; a hangulat mégis azt sejteti, hogy Vörösmartyt erősen foglalkoztatta a megverselt esemény. Az, hogy a „kedves” a látszat kedvéért elhagyja a kertet, a szerelmi játszadozás, udvarlás színhelyét, a lírai „én” azonban csak azzal a céllal zárja be az ajtót, hogy idegenek, illetéktelenek ne zavarhassák meg akkor, ha óhaja és felszólítása beteljesül: „Téged, csak jőj, kert s kert ura várva fogad”. Mintha a *Jelenkori szerelem* – amelyben az „állhatatosság . . . aranykori hűség” – nem is lenne idegen tőle, olyan tárgyilagosan, rosszálló indulat nélkül mondja:

Most a lányka ruhát s szeretőket vált mosolyogva,
S új széphez vigan távozik a szerető.
Így mind a két fél a rögzött rosszban egyenlők:
Hitlen lánykáért hitetlen ifjú hevül⁶⁴

A hűtlenséget és könnyelműséget ugyan „rögzött rossznak” mondja, de nem látja már tragikusan a szerelem kérdéseit. Vidám felszabadultság színezi sorait akkor is, ha azt mondja a szerelemről tréfás-komolyan Vicának:

Megbánod ha leszakasztod,
Megbánod ha nem szakasztod;⁶⁵

Igaz, a szerelem „Mindenképpen veszedelem / Másnak magadnak gyötirelem”, de ebben a férfi szerepe már nem kizárólagosan a szenvedés. Igaz az is, hogy a *Becskereki* – Horváth János szép elemzésében Vörösmarty népdalkísérleteinek legjobb példája⁶⁶ – egy népszerű történet földolgozása; de nem kerülheti el figyelmünket az az átérés, amivel a költő a *hódító férfi* szerepével azonosul. Kiemeli a könnyelmű asszonybolondító színes, vonzó egyéniségét, s a történetben az élet örömeihez való természetes emberi jogot. „Ha a legény olyan szép nem volna”, ha nem forgatná oly ügyesen a szavakat, aligha tudná szerelemre gyűjtani – családjának, javainak fölládozására rábírní – a „szép fiatal asszonyt”. Nem is tényként, bekövetkezett büntetésként, hanem bizonytalan – játékos-tréfás – fenyegetésként fogalmazza meg Vörösmarty a kötelező erkölcsi tanulságot: „Vigyázz, kötél szegi még nyakadat” – figyelmezteti a széllelbélelt *Becskerekit* –, „Lábad alatt tüskét kerget a szél: / Megtalá-lod, amit nem kerestél”.

Talán egy ismeretlen lefolyású szerelem szerencsétlen kimenetele, valószínűbb azonban, hogy az 1831-es kolera pusztításának szörnyű élménye hívta elő augusztus 21. után lírájának újabb sötét színeit. Megrendülésének hű tükre Teslérhez írott levele, amelyben a halállal történt személyes találkozásáról ír: „láttam az emberek hulláját”⁶⁷ – mondja őszinte borzadással gondolva arra, amit annyit emlegetett verseiben. Ismét rá kellett döbennie a tényleges és a képzeletbeli különbözősége. A szerelmi téma sötét árnyalatokat kap *A magány* című versben,⁶⁸ ahonnan érdemes két mozzanatot kiemelni: a szeretett lány a nyilvánosság előtt kénytelen eltitkolni szerelmét, a férfi magánya pedig nem sivár egyedüllet többé, hanem a titkolódzó szerelmesek – kitágult – menedéke. A magány itt nem zárja körül a befelé forduló lírai „én”-t, csak rejtekhelyet jelent, ahol „nem titkolt örömmel”

⁶² A hívtelenre. kk. II. 416.

⁶³ Az elzárkózott. kk. II. 417.

⁶⁴ Jelenkori szerelem. kk. II. 417.

⁶⁵ A kérő. kk. II. 419–420.

⁶⁶ Becskereki kk. II. 420–422. – uo.: HORVÁTH János fejtegetése a vers népiességéről.

⁶⁷ Teslér Lászlónak. kk. XVIII. 25–26.

⁶⁸ A magány. kk. II. 427.

nyílnak a lány karjai, „Csókkal, édes szózatokkal / Ömlők ajkai”. Hozzá kell azonban tennünk mindehhez, hogy a beteljesülést itt is az álmodozás hozza meg, a szerelem kezdeményezője – mint a harmincas évek első felében majdnem mindig – a nő, a vers gondolatmenete pedig ismét filozófiába csap át:

... éljük, míg az ér sietve
Űzi habjait,
Visszahozhatatlan órák
Boldogságait.

1832 meglepően csekély verstermésében az ágybéli szerelem az éj homályában megvalósulhat ugyan *A látogatók*ban, de *A szerelemhez*⁶⁹ már egy elmúlt érzésről szól.

Kétszer is megjelenik a szexuális erőszak kérdése a következő év verseiben. A *Klára Visegrádon*⁷⁰ alighanem Vörösmarty legnehezebben elemezhető versei közé tartozik. Fő tétele ismerős: a hajdani – elmúlt – fényt, dicsőséget, szépséget állítja szembe a jelenben látható sivár, elpusztult képpel. Mindez egyszerre történelmi példázat és tájleírás, a hangsúly azonban nem ezeken van. Az elpusztult vár romja csak hasonlat ezúttal: Klára bukásának szemléltetője; a természet gyásza következmény csupán: annak a szomorúságnak a kifejezője, aminek oka a lány „szüzi pártájának” vad letépése. Nem csodálkozhatunk, ha ebben a szexualitás egész témakörét tabuként kezelő korban Vörösmarty ily bonyolult formában szóló Klára megerőszkolásáról, de *A lányka a szobor előtt*⁷¹ című versének tanúsága szerint a nemi erőszak kérdése erősen foglalkoztatta ekkoriban. Itt arra inti a fiút, hogy ne rabolja meg „durván” a lányka szerelmét, hiszen úgyis „Önként adja meg az a szép szavaknak magát”.

Örök, égi, a házasság boldogságában kiteljesedő szerelem helyett a pillanatnyi vágy múltó kapcsolatai foglalkoztatják; tündérek elérhetetlensége helyett egyre többször szól tarka kendős lányok hamisságáról. *A hivatlan dalosok* gúnyból és önróniából összeszótt soraiban mintha azt a költőt hívná ki, aki szerelmi költészetére a legnagyobb hatással volt: attól óvja a lányokat, aki „Szerencsés, bús szerelmet ... Újmódi, ó szerelmet ...” énekel, aki epedésről, sorvadásról, égő szívről, bujdosásról és halálvágyról – *hazudik*. Önmagára is utal, amikor fölteszi a kérdést:

... képes-e nagyobb bünt
S halálosabbat ember
A földön elkövetni,
Mint aki rossz, igen rossz
Versekre mért sorokkal
Szerelmet énekelget?⁷²

A fátyol titkai juttatják eszünkbe, hogy itt Himfyre is gondolhatott: vígjátékában ugyanis élesen szembeállítja Kisfaludy Sándor szerelemfölgógását a magáéval. A magáéval, aminek korábbi változatát ugyanúgy elutasítja, mint a korabeli rímfaragókét. A „rossz, igen rossz” versek alatt természetesen az utóbbiakra – és talán a *Pályalombok* keserű önkritikájával önmagára – gondolt, nem pedig Himfyre, akit becsült és komoly vetélytársának tarthatott.⁷³

⁶⁹ *A látogatók*. kk. II. 432. és *A szerelemhez*. kk. II. 433.

⁷⁰ *Klára Visegrádon*. kk. II. 438–439.

⁷¹ *A lányka a szobor előtt*. kk. II. 439.

⁷² *A hivatlan dalosok*. kk. II. 442–443. – uo. FENYŐ István nézete: „Nem vitás, hogy a Bajza-iskolára, Gaál, Kunoss, Szabó József stb. verseire” céloz, „akik a költészetet érzélgős frázishalmazzá alacsonyították”.

⁷³ Vörösmarty olyan időszakban nőtt nagy költővé, amikor az ország legnépszerűbb költője Kisfaludy Sándor volt. Ő ugyan szívesebben olvasta, többre becsülte Csokonait és Berzsenyit, jobban tisztelte Kőlcseyt, de igazi vetélytársának Himfyt kellett tekintenie.

A lírai költemények szerelmi tematikája voltaképpen csak kiegészíti azt a képet, amit drámák alapján rajzolhatunk. Az utóbbiban azonban megnehezíti a fejlődési folyamat követését az, hogy éppen az időrendileg legfontosabb művekben, a *Salamon királyban* és *A bujdosókban* nehéz kitapintani a többszöri átdolgozás miatt az eredeti szándékot. Nem teljesen egységes az, amit a *Csongor és Tündétől* kezdve „régí” szerelemfölfogásnak nevezhetünk. Annyi azonban bizonyos, hogy az „új” szerelemfölfogás filozofikus kifejtését először a *Csongor és Tünde* kíséri meg, gyakorlati példáját pedig *A fátyol titkai* kínálja. Elsősorban ezekhez kell világosabban látnunk Vörösmarty gondolkodásának változásait.

Elsősorban, noha a fiatal Vörösmarty legnagyobb szerelmi költeménye sem érdektelen ebben az összefüggésben. A *Szép Ilonka*⁷⁴ legkorábban formába öntött sorai – „Hervadása liliumhullás volt, / Ártatlanság képe s bánatá” – a húszas évek elején átélt tragikus szerelmi élményhez nyúlnak vissza. Szép Ilonka gyengesége, kiszolgáltatottsága, szerelme a Hős iránt – ugyancsak régi elemei Vörösmarty szerelemfölfogásának; új viszont a lány lélekrajza, a belső dráma páratlanul finom – és szép – levezetése. Régi elem a vadász alapvető helyzete ebben a szerelmi történetben: akárcsak a legkorábbi Vörösmarty-hősök, ő is kötelességének és társadalmi helyzetének a rabja; új a *hódító* férfi szerepének átélése. Azaz láttunk mi erre már példát a *Becskerékiben*, ott azonban egy könnyelmű férfiről volt szó. Itt a költő legmélyebb lírai átérzését az első jelenetben érzékeljük, ahol a hosszú várakozást, a felajzottság állapotát oldja föl a mesterien megszerkesztett első találkozás a szerelemmel. Szó sincs arról, hogy Ilonka a vadász „örök”, „égi” szerelme lenne, de annál inkább arról a belső feszültségről, aminek okai nyilván szerteágazóak, aminek ki kell törnie – a szarvast elejtő cselekvésbe vagy a lány meghódításába. Ilonka rabul ejtésének pillanatában megszűnik a költő azonosulása a vadással: ettől kezdve Mátyás, a Hős magasan a mindennapok fölötti szférába emelkedik. A Budára – a távoli, idegen világba – szóló meghívás üres fizetség csupán a vendéglátásért: amint a vadász meghallotta a kürt hívását, ugyanúgy kilépett a szerelem privát világából, mint egykor Bátor a *Salamon királyban*. Nem csupán a társadalmi különbség választja el a két felet egymástól, hanem – és talán elsősorban – az, hogy ami az egyiknek életre szólóan – halálba küldően – fontos, *időtlen* álom, az a másiknak pillanatnyi öröm, a Kötelesség fényében elhalványodó, időhöz kötött élmény csupán. Szép Ilonka naivitásának – álmodozó hajlamának – az áldozata, olyasmit képzelt, ami nem volt, s ezért fizetnie kell. Bármilyen mély érzelmi háttérrel fest ehhez a történethez remekművében a költő, biztosra vehetjük, hogy részvételből és megértésből hiányzik az azonosulás. Ilonkának buknia kell, mert az élet a szerelem aktív hősnője: Tündée és *A fátyol titkai* Vilmájáé. Ez pedig egyértelműen új gondolat Vörösmarty költészetében.

Taxner-Tóth Ernő

LE THÈME DE L'AMOUR DANS LA POÉSIE DE JEUNESSE DE VÖRÖSMARTY

La poésie lyrique amoureuse de Vörösmarty qui avait une prédilection pour l'expression indirecte et généralisante des sentiments et des pensées, est fréquemment impersonnelle et pousse les problèmes à des perspectives philosophiques. Chez lui, l'amour est très souvent une notion dont l'importance outrepassé soi-même: il sert à exprimer des désirs incertains, des pensées rationnellement imprécises. Il exprime sa nostalgie vers l'inaccessible, son espoir de l'ascension, sa crainte de la chute, son désenchantement dans l'ordre universel du monde, son désabusement, ses questions qui sondent le rapport de l'existence et de la conscience, les leçons amères de ses pensées philosophiques, ses

⁷⁴ Szép Ilonka. kk. 446–459. – uo.: egyike a legtöbbet elemzett Vörösmarty-verseknek. Itt csak a szerelemfölfogás kérdéséről kívántam szólni.

impulsions rebelles et sa disposition à prendre connaissance de sa dépendance de la vie terrestre, des faits et des réalités.

La conception de l'amour de Vörösmarty a subi des changements considérables jusqu'à la moitié des années trente. Au commencement, c'était son inexpérience qui y a imprimé son empreinte; plus tard, on voit paraître la conception folâtre, pratique et frivole aussi de l'amour. Parallèlement avec cela, c'est l'érotique qui apparaît à côté des sentiments éthérés. Dans ses ouvrages précoces, il a imaginé des héroïnes faibles, maladroitement, abandonnées, qui sont passionnées des héros forts, pleins d'assurance et plaçant leur devoir au-dessus de leurs sentiments. A partir des années vingt, il parle déjà d'une dépendance sentimentale réciproque des partis égaux, dans laquelle la "victoire" d'un accomplissement heureux est due au rôle initiatif des femmes fortes et actives. Voilà une pensée qui est tout-à-fait nouvelle non seulement dans la poésie de Vörösmarty, mais dans la conception de l'époque aussi.